

Over goed en fout in WOII

Hendrik Jan Reinink, waarnemend secretaris-generaal van het ministerie van Opvoeding, Wetenschap en Cultuur in oorlogstijd

Door Gerrit de Boer, oud-rector G. S.C. Vindicat atque Polit (1965/1966) en oud vicepresident van het gerechtshof Den Haag

Vooraf

Enige tijd geleden heb ik onderzoek gedaan naar het oorlogsverleden van mr H.J. Reinink, die in het begin van de Tweede Wereldoorlog secretaris-generaal van het Ministerie van Onderwijs was en in die hoedanigheid de besluiten strekkende tot het ontslag van hoogleraren van Joodse afkomst ondertekende op last van de Rijkscommissaris Seyss Inquart. Het was de directe aanleiding tot een protest verwoord door de decaan van de Leidse juridische faculteit Prof. mr Cleveringa met zijn befaamde rede van 26 november 1940 en de daaropvolgende sluiting van de universiteit. Ik heb gemeend na uitgebreid onderzoek mr Reinink, die mijn voorganger was als rector van Vindicat en tevens erelid was tot aan zijn dood, recht te doen door zijn handelen in een breder perspectief te plaatsen. In mijn onderstaande verslag van bevindingen heb ik uiteengezet onder welke omstandigheden hij zich gedwongen voelde te handelen gelijk hij heeft gedaan. Onder meer heb ik erop gewezen dat het beleid van de secretarissen-generaal in het begin van de Duitse bezetting erop gericht was de bezetter niet voor het hoofd te stoten en dat de ontslagbesluiten tegen die achtergrond moeten worden gezien. Mr Reinink nam enkele maanden nadien ontslag omdat hij zich niet kon verenigen met de toenemende invloed van de bezetter op universiteiten en hogescholen. Voor de vraag waarom hij daarmee enige tijd gewacht heeft en niet aanstonds zijn ontslag heeft ingediend toen van hem geëist werd de ontslagbesluiten te tekenen - een vraag die onder meer door Govaert Kok is opgeworpen - had ik niet onmiddellijk een afdoende verklaring kunnen vinden. Bij nader archiefonderzoek is mij echter gebleken dat hij en met hem het college van secretarissen-generaal moeten hebben gehandeld in de geest van het in Londen zetelende kabinet. Immers Minister-President de Geer bond in zijn radio rede van 20 mei 1940 de Nederlandse autoriteiten op het hart om met de Duitsers samen te werken en zich te onthouden van elke handeling , die de verhouding zou kunnen verstoren. Het is hem weliswaar op kritiek komen te staan en bekend is hoe het met hem is vergaan, doch dat doet er niet aan af dat het een officiële namens de Nederlandse regering uitgesproken oproep aan de autoriteiten in Nederland was. Het handelen van mr Reinink kan me dunkt hiervan niet los worden gezien en vindt hierin mede zijn grondslag en rechtvaardiging. En en ander moge dienen als aanvulling op mijn eerdere verslag, daarmee naar ik hoop ook de desbetreffende vraag van Govaert beantwoordend.

Gerrit de Boer

Mr. O.L.O. (OIO voor zijn vrienden) de Witt Wijnen, voormalig advocaat en partner van Nauta Dutilh, hield onlangs een boeiende voordracht naar aanleiding van de fameuze rede, die prof mr Cleveringa als decaan van de juridische faculteit van de Leidse universiteit hield op 26 november 1940, waarin hij protest aantekende tegen het ontslag door de Duitse

bezetter van Joodse collega's. De dag erna werd hij zelf uit zijn functie ontheven en gevangen gezet. Blijkens zijn voordracht heeft mr. de Witt Wijnen geput uit de begin dit jaar verschenen biografie van Prof Cleveringa van de hand van Kees Schuyt getiteld: ' R.P. Cleveringa, recht, ontecht en de vlam der gerechtigheid'. Het is een interessant boek gewijd aan een bijzondere man.

In de voordracht wordt mr H.J. Reinink, aan het begin van de oorlog waarnemend secretaris-generaal van het ministerie van Opvoeding, Wetenschap en Cultuur (Erziehung, Wissenschaft und Kulturverwaltung) genoemd in verband met de rol, die hij zou hebben gespeeld bij het ontslag van Joodse hoogleraren aan de universiteiten van Nederland hetgeen de directe aanleiding vormde voor de juridische faculteit van de Universiteit Leiden om bij monde van haar decaan Prof Cleveringa hiertegen in het geweer te komen en protest aan te tekenen nadat de vermaarde prof Meijers , hoogleraar burgerlijk recht uit zijn functie was ontheven op grond van het feit dat hij joods was. Tevens gaat hij in op de betrokkenheid van mr Reinink bij de oprichting van de Nederlandsche Unie, een beweging, die samenwerking met de Duitse bezetter zou hebben gezocht .

Mr de Witt Wijnen gaat in zijn voordracht niet nader op de zaak in, daarbij al dan niet impliciet de suggestie wekkend dat mr. Reinink een zogenaamde ' foute' secretaris-generaal zou zijn geweest. Hier wreekt zich dat mr de Witt Wijnen zich niet op andere door mij wel geraadpleegde bronnen heeft gebaseerd dan de eerdergenoemde biografie van Schuyt. Daarin wordt immers met geen woord gerept van de gewetensnood, waarin het college van secretarissen-generaal zich bevond toen zij van de Rijkscommissaris Seys Inquart de opdracht kreeg de gereed liggende ontslagbesluitn te tekenen. Raadpleging van andere bronnen zou hem tot een een meer genuanceerd inzicht hebben gebracht omtrent de beweegredenen van Mr Reinink om te handelen zoals hij heeft gedaan.

Een en ander noopt ertoe misverstanden omtrent de rol van mr Reinink tijdens de oorlog, die mogelijkwerwijs kunnen zijn ontstaan, in de kiem te smoren door zijn handelen weliswaar niet te rechtvaardigen, doch wel in het bredere perspectief te plaatsen van de tijdgeest. Ik heb daarbij dankbaar gebruik gemaakt van de beschikbare relevante literatuur alsmede het zich in het mij uit een eerder onderzoek naar Mr Tjarda van Starckenborgh, aan welke bijzondere Nederlander ik in mijn memoires ruim aandacht besteedde, vertrouwd Nationaal Archief te Den Haag bevindende materiaal betreffende mr Reinink. Voorop moet worden gesteld dat er inderdaad ' foute' secretarissen-generaal waren zoals er eveneens 'foute' burgemeesters waren, dat wil zeggen overheidsfunctionarissen, die hun oren lieten hangen naar de Duitse bezetter. Enkelen daarvan zijn na de oorlog in het kader van de bijzondere rechtspleging tot gevangenisstraffen veroordeeld en ' for obvious reasons' na de oorlog niet in hun oude functies herbenoemd. Mr Reinink behoorde daar zeer nadrukkelijk niet toe. Na de oorlog heeft hij diverse vooraanstaande publieke functies vervuld als blijk van waardering voor zijn rol in het verzet tegen de bezetter tijdens de oorlog. In het hiernavolgende ga ik uitvoeriger op een en ander in.

Laat ik beginnen te zeggen dat ik mr. Reinink persoonlijk heb gekend. Ik heb hem leren kennen in de tijd dat ik rector was van het Groninger Studenten Corps 'Vindicat atque Polit' (1965/1966). Mr. Reinink was rector van Vindicat in het jaar 1924/1925. Hij behoorde tot een illustre gezelschap van oud-rectoren, die zich in maatschappelijk opzicht en voor Vindicat in het bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt. Ik noem Jhr Mr van Starckenborgh Stachhouwer, oud gouverneur-generaal van Ned-Indië, Mr Stikker, oud minister van Buitenlandse Zaken en oud-secretaris-generaal van de Navo, en Mr J Klaasztes, oud-gouverneur van Suriname en oud-Commissaris van de Koningin in de provincie Zuid Holland. Zij allen hebben hun sporen in velerlei opzicht verdiend en Mr Reinink doet er niet voor onder. Het erelidmaatschap van Vindicat kwam hem dan ook terecht en ten volle toe. Nu ik mij mag rekenen tot een van zijn opvolgers in de functie van rector van Vindicat en Mr Reinink dat zelf niet meer kan doen heb ik gemeend zijn rol tijdens de Tweede Wereldoorlog nader te moeten belichten en daaraan recht te doen met name ten behoeve van degenen, die door de voordracht van mr de Witt Wijnen wellicht en onbedoeld op het verkeerde been zijn gezet

Mr Reinink is geboren en getogen in Groningen als zoon van een wethouder in die stad. Na afronding van zijn studie was hij geruime tijd secretaris van het College van Curatoren van de Groningse Universiteit, totdat hij vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd benoemd tot hoofd van de afdeling Hoger Onderwijs van het departement van Onderwijs. Een half jaar na het uitbreken van de oorlog trad hij aan als waarnemend secretaris-generaal van het eerdergenoemde departement in de plaats van door de Duitsers op non-actief gestelde secretaris-generaal G.A. van Poelje wegens een te elfder ure over Koninginnedag ingetrokken circulaire. In zijn zojuist verworven hoedanigheid werd hij vrijwel onmiddellijk geconfronteerd met een besluit van de bezetter de universitaire docenten van joodse huize uit hun functie te ontzetten. Als secretaris-generaal van het departement van Onderwijs werd van mr Reinink geëist de desbetreffende besluiten te tekenen nadat curatoren van de universiteiten zulks hadden geweigerd.

Na het vertrek van de regering naar Engeland hadden de secretarissen-generaal in Nederland het heft in handen. In de beginperiode na de bezetting werd het niet verstandig geoordeeld en ontbrak het wellicht ook aan moed openlijk tegen de bezetter in te gaan. In het eerste oorlogsjaar heerste immers vrij algemeen de opvatting dat het verstandig was de bezetter niet nodeloos voor het hoofd te stoten en de rust in het land te bewaren. De strategie van de Rijkscommissaris Seyss-Inquart was om Nederland via de weg van de geleidelijkheid rijp te maken voor de nationaal-socialistische ideologie. Zo is ook te verklaren dat het college van secretarissen-generaal zich tot het Nederlandse volk wendde met een manifest, waarin werd opgeroepen geen verzet te bieden tegen de bezetter omdat daarmee het Nederlandse belang niet zou worden gediend. De handelwijze van de secretarissen-generaal moet tegen deze achtergrond worden gezien. Dat geldt a fortiori voor het besluit strekkende tot ontslag van universitaire docenten van Joodse huize, waaraan mr Reinink in zijn hoedanigheid van zojuist aangetreden waarnemend secretaris-generaal op het departement van onderwijs uitvoering diende te geven. Op weigering zou ontslag staan en de vraag was of het landsbelang daarmee was gediend. Het land zou immers onbestuurbaar zijn geworden. Er lag een instructie van de Rijkscommissaris behelzende het onmiddellijk ontslag van Joodse ambtenaren onder voorbehoud van een latere definitieve regeling. De

secretarissen-generaal hebben dit bevel niet 'en bagatelle' behandeld. Het daartegen ingebrachte protest bracht de Rijkscommissaris niet op andere gedachten, waarna het College zich er na rijp beraad uiteindelijk met bezwaard hart bij neer heeft gelegd en mr Reinink gemachtigd werd een en ander zijn beslag te laten krijgen. Doorslag gaf daarbij dat men ervan uitging dat het een voorlopige maatregel betrof in het belang van de opebare orde en duidelijk gemaakt zou worden dat het College niet uit vrije wil doch in opdracht van de Rijkscommissaris handelde. De gehele gang van zaken moet mr Reinink in een zodanige gewetensnood hebben gebracht dat hij eind 1941 besloot er de brui aan te geven en vrijwillig ontslag te nemen uit zijn functie van secretaris-generaal. De toenemende Duitse invloed op de hoge scholen en universiteiten kon hij niet meer voor zijn rekening nemen. Achteraf oordelen met de wijsheid van nu is een gevaarlijke bezigheid, zo houdt Cees Fasseur ons voor in zijn postuum verschenen boek 'Dubbelspoor'. In zo'n historische terugblik krijgt het verleden al snel een helderheid, die de tijdgenoot heeft moeten missen.

Wat er zij van het handelen van Mr Reinink en hoe erover ook moet worden geoordeeld, hij heeft zich gedurende vrijwel de gehele oorlogsperiode als ambteloos burger een voorbeeldig Nederlander getoond door zich op op velerlei terrein actief te keren tegen de bezetter soms zelfs met gevaar voor eigen leven. Na zijn ontslag trad hij toe tot het verzet en nam hij deel aan de illegale bijeenkomsten van de verzetsgroep van de Amsterdamse hoogleraar burgerlijk recht Paul Scholten. Het was een discussiegezelschap, waarin de houding werd besproken, die het volk tegenover de bezetter moest innemen. Tevens werd studie gemaakt van de wijze waarop het kiesrecht, de verhouding tussen de Staten Generaal en de regering, het radiobestel en het onderwijs na afloop van de oorlog vorm moest krijgen. Vanaf 1944 was mr Reinink ook aanwezig bij de besprekingen van het Vaderlandsch Comité met betrekking tot economische, sociale en financiële zaken en het binnenlands bestuur na de bevrijding. Het werd door de regering in Londen erkend in een adviserende functie. Met de toekomstige minister-president Drees alsmede Mr Donner (tot begin 1944 lid van de Hoge Raad), mr K.P. van der Mandele (voorzitter van de Rotterdamse Kamer van Koophandel, en Mr H.A. M.T. Kolfshoten, was mr Reinink lid van dit Comité, waarvan de werkzaamheden later werden overgenomen door het door Gerbrandy ingestelde College van Vertrouwensmannen, waarvan ook Cleveringa deel uitmaakte samen met enkele andere prominente Nederlanders in wie Gerbrandy en Koningin Wilhelmina hun vertrouwen hadden gesteld. Dit college had tot taak om vanaf de bevrijding tot de terugkeer van de regering in Nederland als haar vertegenwoordiger op te treden en aldus te voorkomen dat een gezagsvacuüm zou ontstaan. Die taak zou later door het Militair gezag worden overgenomen. Gedurende de gehele oorlogsperiode zette Mr Reinink zich bovendien in voor de illegale steunverlening aan kunstenaars, die weigerden lid te worden van de 'Kulturkamer'.

Na 1945 keerde mr Reinink terug naar het zijn ministerie, eerst als directeur-generaal en vanaf 1946 als secretaris-generaal. Het genoemde College van Vertrouwensmannen had bepaald wie als secretaris-generaal en Commissaris van de Koningin evenals burgemeesters van de grote steden zouden optreden. Zeven departementen kregen hun oude secretaris-generaal terug, onder wie mr Reinink bij Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, inmiddels verlost van de Duitse benaming 'Erziehung, Wissenschaft und Kulturverwaltung'. Drie 'foute' secretarissen-generaal, die door Seyss-Inquart niet waren

vervangen, keerden niet terug. Ook Linthorst Homan, lid van de drie van de Nederlandsche Unie keerde niet terug als Commissaris van de Koningin in Groningen. Mr Reinink was in de periode 1945 tot 1955 ononderbroken secretaris-generaal op het departement, waar hij baanbrekend werk verrichtte en vervolgens tot aan zijn pensionering in 1966 directeur-generaal van de kunsten was, in welke hoedanigheid hij opkwam voor de culturele belangen hier te lande. Ook voor de internationale culturele betrekkingen zette hij zich in en verwierf daarin een bijzondere faam.

De vermeende betrokkenheid van Mr Reinink bij de oprichting van de Nederlandsche Unie kan tenslotte evenmin onbesproken blijven omdat in de voordracht van Mr de Witt Wijnen daarop eveneens gewezen wordt als een daad, die althans zo interpreteer ik het, niet als vaderlandslievend heeft te gelden. Het noopt eveneens tot een wederwoord om deze vermeende betrokkenheid van Mr Reinink aan een nadere beschouwing te onderwerpen. De Unie was een initiatief van een aantal prominente Nederlanders onder wie Prof de Quay, die het na de oorlog tot minister-president zou brengen om met erkenning van de nieuwe situatie na het uitbreken van de oorlog eensgezind te strijden voor het behoud van Nederlandse waarden en voor vernieuwing van de maatschappij. De Unie kwam later welswaar in een kwaad daglicht te staan op verdenking van collaberatie met de Duitsers doch dat verwijt, naar algemeen bekend is, bleek evenwel ongegrond te zijn. De opzet van de Unie was een tegenwicht te vormen tegen de NSB en bij de bezetter op te komen voor de Nederlandse belangen en een brug te slaan. Na verloop van tijd plaatste de Unie zich steeds scherper tegenover de bezetter en werd deze reeds in 1941 verboden. De leidende figuren kwamen in gijzelaarskampen terecht. De betrokkenheid van Mr Reinink bij de Unie, naar algemeen wordt aangenomen, strekte niet verder dan dat hij met de prof de Quay, de 'Nederlandsche Gemeenschap' had opgericht als voorloper van de Unie, die door ingrijpen van de Rijkscommissaris een vroege dood stierf vanwege een aanhankelijkheidsbetuiging aan het Vorstenhuis. Van verdere betrokkenheid van mr Reinink bij de ervoor in de plaats gekomen aangepaste Unie en na verloop van tijd evenals haar rechtsvoorganger als niet Duitsgezind door de bezetter werd verboden is nimmer gebleken.

Tenslotte nog dit. Bij de kritische herbezinning op de bezettingstijd, die zich na de oorlog aftekende, kwamen somtijds welhaast onbeheersbare maatschappelijke krachten tot uitdrukking, die de samenleving bepaalden. Scherp en ongenueanceerd werd geoordeeld over iedere feitelijke hulpverlening aan de bezetter, waarbij het nogal eens voorkwam dat de realiteit uit het oog verloren werd zonder begrip op te brengen voor de omstandigheden waaronder sommige prominente Nederlanders verkeerden, die hen geen andere keus lieten dan te handelen als zij deden. Er werd dan voorbijgegaan aan de gewetensnood, waarin zij verkeerden zoals in het geval van Mr Reinink en niet uit eigen belang of lijfsbehoud werd gehandeld doch uitsluitend het Nederlandse belang hen voor ogen stond, dat er niet mee gediend was, althans toen niet, voorop te lopen in het verzet tegen de Duitse bezetter. Eerst later kwam men tot het inzicht dat het oorlogsverleden van sommige Nederlanders meer erkenning verdient dan in sommige wraaklustige kringen aanvankelijk werd gedacht. Ik hoop met het vorenstaande recht te hebben gedaan aan mr Reinink en te hebben verhinderd dat de voordracht van mr de Witt Wijnen, indien deze al twijfel heeft gezaaid omtrent het oorlogsverleden van mr Reinink, een eigen onweersproken leven zou gaan leiden. Ik voelde het als een 'royal command' dat in redelijkheid niet geweigerd kan worden, reeds omdat het

betreft een van mijn illustere voorgangers als Senatus rector van Vindicat en hij het verdient door mij in bescherming te worden genomen tegen een onjuiste voorstelling van zaken betreffende zijn oorlogsverleden. Mr Reinink was een onkreukbaar mens met een smetteloos oorlogsverleden, die kan worden bijgezet in de galerij van vooraanstaande Nederlanders, aan wie het land dank is verschuldigd”.

Gerrit de Boer, oud-rector G. S.C. Vindicat atque Polit (1965/1966) en oud vice-president van het gerechtshof Den Haag